

جهانی‌شدن اقتصاد و تأثیر آن بر ساختار فضایی و اقتصادی کلانشهرها مطالعه‌ی تطبیقی: کلانشهرهای تهران، استانبول

جمیله توکلی‌نیا^{۱*}، سعید ضرغامی^۲

1. دانشیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه شهید بهشتی
2. کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه شهید بهشتی

پذیرش: 95/2/6

دریافت: 94/8/30

چکیده

فرآیند جهانی‌شدن با یکپارچه ساختن بسیاری از اقتصادهای ملی، اقتصادی جهانی و شبکه‌ای از شهرهای جهانی را به وجود آورده است. کلانشهرها برای بقا در چنین فضای رقابتی نیازمند ارتقای رقابت‌پذیری و توسعه‌ی زیرساخت‌ها، ظرفیت‌ها و توانمندی‌های متناسب هستند؛ بنابراین سنجش جایگاه کلانشهرها و تعیین نقش آن‌ها در اقتصاد جهانی می‌تواند در برنامه‌ریزی برای بهبود جایگاه آن‌ها در جهانی رقابت‌گرا مؤثر باشد؛ بدین‌منظور این پژوهش، عملکرد دو کلانشهر تهران و استانبول در فرآیند جهانی‌شدن و همچنین تأثیرات این فرآیند بر ساختار فضایی آن‌ها را مقایسه کرده است. روش پژوهش، توصیفی-تحلیلی و تحلیل داده‌ها بر مبنای تحلیل ثانویه است. نتایج پژوهش گویای آن است که در بررسی عملکرد اقتصادی، بیشترین اختلاف میان شاخص میزان فعالیت شرکت‌ها با سرمایه‌ی خارجی و کمترین آن مربوط به ضریب نفوذ اینترنت است. بررسی ساختار فضایی در دو شاخص چندهسته‌ای شدن مناطق داخلی کلانشهر و جذب سرمایه در ابرپروژه‌های شهری گویای تغییرات در ساختار فضایی کلانشهر تهران است؛ اما ساختار فضایی کلانشهر استانبول در تمامی شاخص‌های مورد بررسی دگرسانی‌هایی را تجربه کرده است. در نهایت، می‌توان گفت که در تمامی شاخص‌های نمایانگر نقش کلانشهر در اقتصادی جهانی، عملکرد استانبول از تهران مناسب‌تر بوده و در کلانشهر تهران تغییرات به‌صورت محدود رخ داده است. این در حالی است که کلانشهر استانبول بر مبنای بایستگی‌های اقتصاد جهانی به‌صورت اجتناب‌ناپذیر، بازساخت فضایی و اقتصادی را تجربه می‌کند.

واژگان کلیدی: جهانی‌شدن اقتصاد، ساختار فضایی کلانشهر، تهران، استانبول.

j_tavakolinia@mail.sbu.ac.ir

* نویسنده مسئول مقاله:

مقدمه

جهانی‌شدن اقتصاد با خارج کردن شهرها از مقیاس ملی و قرار دادن آنها در مقیاس و قلمرو جهانی، موقعیت رقابتی در میادین جهانی برای شهرها و به‌ویژه کلانشهرها را فراهم کرده است. روند جهانی‌شدن و اطلاعاتی‌شدن، سبب تغییر عمیق ساختار اجتماعی و فضایی کلانشهرها شده است (Beall, 2002: 23)؛ بنابراین پیامدهای عینی جهانی‌شدن اقتصاد علاوه‌بر تغییر کمی در شاخص‌های اقتصادی، ساخت‌های فضایی و مکانی شهرها را نیز تحت تأثیر قرار داده است. در رابطه با جهانی‌بودن کلانشهر تهران، مطالعاتی توسط پژوهشگران انجام شده است. جان رنای شورت (2002-2004) از عنوان سیاه‌چاله¹ برای شهرهایی استفاده می‌کند که باوجود داشتن موقعیت جغرافیایی و منابع انسانی نتوانسته‌اند وارد فرایند جهانی‌شدن بشوند. وی تهران را در گروه شهرهای مقاومت‌کننده در برابر فرایند جهانی‌شدن می‌داند؛ بنابراین از نظر او تهران در رده‌ی سیاه‌چاله قرار می‌گیرد. پیتیر تیلور (2001-2004) کلانشهرهای جهان را با استفاده از دوازده شاخص به چهار رده‌ی آلفا، بتا، گاما و درحال ظهور تقسیم می‌کند که تهران از نظر او در هیچ‌یک از تقسیم‌ها قرار نمی‌گیرد. تیلور معتقد است که کلانشهر تهران تاکنون توانسته است وارد شبکه‌ی شهرهای جهانی شود. نایجل هریس (2009) نیز تهران را شهر جهانی نمی‌داند و یک دیدگاه لیبرال به مقوله‌ی جهانی‌شدن دارد. هریس معتقد است که زمینه‌ی اصلی جهانی‌شدن یک شهر تغییرات در وضعیت کالبدی و شکل شهر است. صرافی (2010) ضمن نقد نظریات نایجل هریس معتقد است که تهران در پیوند ضعیفی با شبکه‌ی شهرهای جهانی قرار گرفته است و شواهد اندکی از جهانی‌شدن را در خود دارد.

باتوجه به ماهیت پژوهش لازم است به تحقیقات دیگر درخصوص کلانشهرهای تهران و استان‌بول پرداخته شود. سلیمانی و دیگران در بررسی تمرکز و عدم تمرکز نمودهای جهانی‌شدن در کلانشهر تهران به بررسی مکان‌های اقتصادی، زیرساخت‌های ارتباط دور و مکان عرضه‌ی صنایع دیجیتال پرداخته است که نتایج تحقیق نشان می‌دهد نمودهای جهانی‌شدن بیشتر گرایش به مکان‌یابی در خارج از هسته‌ی تجاری شهر دارند و ارتباط آن‌ها با خود و سایر شاخص‌های جهانی‌شدن گرایش به همگرایی دارند. در این پژوهش باتوجه به نقشه‌ی پراکنش نمودهای جهانی و مشاهده‌ی میدانی به تحلیل موضوع پراخته‌اند (سلیمانی و دیگران، 1391). گرسس در بررسی ساختار فضایی کلانشهر استان‌بول متأثر از فرایند جهانی‌شدن، به سه‌شاخص

1. Black Hole

گسترش کارکردها با بازار بین‌المللی، تقسیم کار جدید در نواحی شهر و شکاف اجتماعی و تشدید بی‌عدالتی با توجه به آمار و ارقام اقتصادی اشاره می‌کند (Gürses, 2012). حاتمی‌نژاد و دیگران در مقاله‌ای با عنوان تحلیل مکانی و کارکردی خدمات پشتیبان تولید در کلانشهر تهران با تأکید بر خدمات بیمه، این خدمات در کلانشهر تهران را بررسی کرده‌اند. آن‌ها معتقدند که کلانشهر تهران از نظر خدمات شرکت‌های بیمه در پیوند ضعیفی با شبکه‌های شهرهای جهانی قرار دارد و تمرکز این خدمات، بیشتر به سمت مناطق شمالی تهران است که به منظور جمع‌آوری اطلاعات از پرسش‌نامه و برای تحلیل پراکنش فضایی شرکت‌های بیمه از نقشه‌های رومی شده استفاده کرده‌اند (حاتمی‌نژاد و دیگران، 1393). از جمله تفاوت‌های این پژوهش با سایر تحقیقات در این زمینه، بیشتر شاخص‌های جهانی شدن اقتصاد در هردو کلانشهر به صورت تطبیقی و در بازه زمانی حداقل ده ساله بررسی شده است. همچنین تغییرات ساختار فضایی آن‌ها نیز به عنوان نوآوری پژوهش تحلیل شده است.

می‌توان گفت که جهانی شدن اقتصاد موجب تغییراتی در شاخص‌های اقتصادی و ساختار فضایی کلانشهرها شده است؛ بنابراین کلانشهر تهران نیز از این قاعده مستثنا نیست. تهران به دلیل برخورداری از ظرفیت‌های گسترده‌ی اقتصادی و همچنین قرار گرفتن در نقطه‌ی پیوند مناطق مختلف از شرایط، موقعیت و توانمندی‌هایی بهره‌مند است که در صورت اتخاذ تدابیر و سیاست‌های فعالانه و حساب‌شده، خواهد توانست بسیاری از مشکلات موجود بر سر راه فرایند توسعه‌ی اقتصادی کشور را برطرف کند. بسیاری از کلانشهرها با نقش فعال در فرایند جهانی‌شدن اقتصاد، به خوبی در توسعه‌ی کشورهای‌شان نقش ایفا کرده‌اند که از جمله‌ی آن‌ها استانبول است. استانبول از این نظر مهم‌ترین رقیب تهران محسوب می‌شود. ترکیه سیاست‌های نئولیبرال را برای افزایش ادغام اقتصادی با ارتباطات جهانی بعد از دهه‌ی 1980 در پیش گرفته است. و استانبول خط مقدمی برای این سیاست و در پی آن سرمایه‌گذاری خارجی تخصصی در بانکداری، فعالیت‌های مالی، توزیعی و خدمات مولد شده است؛ به طوری که آمار سال 2010 نشان از حضور شصت درصد شرکت‌های سرمایه‌گذاری خارجی در بخش خدمات در استانبول است (رهنما، 1389: 11). از آنجا که مطابق چشم‌انداز 1404، جمهوری اسلامی ایران باید جایگاه اول منطقه را داشته باشد که به معنای جایگاه نخست تهران به عنوان پیش‌تاز توسعه‌ی ملی در منطقه خواهد بود، این پژوهش به مطالعه‌ی تطبیقی بهره‌گیری از نیروهای جهانی و تشابه و افتراق آن‌ها در خصوص ساختار فضایی در شهرهای تهران و استانبول (مهم‌ترین رقیب او) خواهد پرداخت؛ بنابراین پرسش‌های پژوهش به صورت زیر بیان شده است:

- عملکردهای اقتصادی کلانشهر تهران و استانبول در فرایند جهانی‌شدن اقتصاد چگونه است؟
- آثار جهانی‌شدن اقتصاد بر ساختار فضایی تهران و استانبول چگونه است؟

مبانی نظری پژوهش

جهانی‌شدن اقتصاد باعث توسعه‌ی بازارهای فراملی و تسریع روند جریان کالا و خدمات شده است. این پدیده سبب تخصصی‌شدن فعالیت‌ها و در پی آن تقسیم کار بین‌المللی شده است؛ به عبارت دیگر تولید در کشورهای مختلف بر پایه‌ی مزیت نسبی شکل خواهد گرفت و هر کشوری تولیدکننده‌ی کالایی خواهد بود که در آن مزیت و رقابت‌پذیری بالا داشته باشد (بهکیش، 1381: 45-48). مطالعه‌ی آثار جهانی‌شدن بر شهرها موجب شکل‌گرفتن نظریه‌ی جدیدی در چند دهه‌ی اخیر در مطالعات شهری شد که از آن به‌عنوان نظریه‌ی «شهر جهانی» نام برده می‌شود. این نظریه مبتنی بر شناخت تأثیرات جهانی‌شدن بر شهرها و نقش‌آفرینی آن‌ها در این فرایند است (پوراحمد و دیگران، 1390: 30). گدس شهرهای جهانی را محل استقرار بانکداری، بیمه‌ی خدمات مالی و خدمات تخصصی پیشرفته می‌داند (پورموسوی و دیگران، 1390: 45). حال، شهرهای جهانی را براساس نقش‌های چندگانه از جمله مرکز تجاری ملی و بین‌المللی، مرکز جمع‌آوری و انتشار اطلاعات مرکز اصلی قدرت سیاسی، گره‌گاه‌های اصلی شبکه‌ی حمل‌ونقل و... تعریف می‌کند (Hall, 1996: 41). فریدمن، در سال 1986 در مقاله‌ی فرضیات شهر جهانی، شهرهایی که وارد شبکه‌ی شهرهای جهانی می‌شوند را به‌عنوان «نقاط کانونی¹» در اقتصاد جهانی نام می‌برد و از ویژگی‌های این شهرها مواردی همچون انسجام در اقتصاد جهانی، مبادی مفصل‌بندی تولید و بازار، قطبی‌شدن فضایی و طبقاتی، مرکزی به‌منظور تمرکز و انباشت سرمایه‌ی بین‌المللی اشاره می‌کند (Friedman, 1986: 312). کاستلز ظهور جامعه‌ی شبکه‌ای را برای فهم شهر جهانی به‌کار می‌برد. از نظر وی اقتصاد اطلاعاتی جهانی، پیرامون مراکز فرماندهی و کنترل سازمان‌یافته، که توانایی هماهنگی، نوآوری و مدیریت فعالیت‌های درهم‌تنیده‌ی شبکه‌ی شرکت‌ها را دارند، به‌وجود می‌آید و این امر به کلانشهرهای پیشتاز جهان اختصاص دارد. ویژگی این شهرها را در تراکم زیاد نیروی انسانی، گره‌گاه‌های اقتصاد جهانی در فضای جریان‌ها، تمرکز جهت‌دار، مولد و مدیریت‌شده‌ی کارکردهای بالاترین سطح، توانایی ارتقا و تقویت صرفه‌جویی‌های انباشت می‌داند (کاستلز، 1380: 454). شورت

1. Focal Point.

بیان می‌دارد که شهر جهانی، مقر و مظهر فضایی‌شدن ناهمگون جریان‌هاست که نظام بانکداری و حوزه‌های تجاری و حقوقی را در خود جای داده است (شورت، 1386: 10). ساسن، شهر جهانی را مرکز پیوند اقتصادهای ملی و منطقه‌ای با اقتصاد جهانی و محیطی برای نوآوری در فعالیت‌های مبتنی بر اقتصاد پیشرفته‌ی خدماتی می‌داند. مراکز راهبردی کنترل سیاسی-اقتصادی و تأثیرگذار بر بازار و تولید جهانی، محل کارکرد دفاتر مرکزی شرکت‌های چندملیتی و رشد خدمات شرکتی پیشرفته، مرکز ابداع و نوآوری و مراکز پسا صنعتی، همچنین محوطه-هایی برای خدمات مالی و تخصصی پشتیبانی تولید را به‌عنوان ویژگی‌های شهر جهانی یاد می‌کند (Sassen, 2005: 24). گروه مطالعه‌ی جهانی‌شدن و جهان‌شهرها در دانشگاه لایبور با هدایت پیتر تیلور و جان بیورستاک، با توجه به دوازده شاخص از جمله میزان رقابت-پذیری در زمینه‌های امور مالی و حسابداری، تبلیغات و رسانه، تجارت و امور رسمی و قانونی و غیره، شهرهای جهان را در چهار سطح آلفا، بتا، گاما و درحال ظهور تقسیم کرده‌اند. تیلور، شهرهایی که بتوانند وارد شبکه‌ی اقتصاد جهانی شوند را به‌عنوان مراکز خدمات جهانی، برای فراهم آوردن نیازهای مالی و تجارت تلقی می‌کند (Taylor, 2010). هریس معتقد است که شهر جهانی ماهیتی منحصربه‌فرد دارد. در کنار مشترکات با شهرهای دیگر سهم ویژه‌ای در شبکه‌ی جهانی شهرها و کشورها دارد. به‌نظر اول اگر قرار است شهری جهانی شود باید منفعلانه و غیرواسطه عمل کند. او نقش شهرهای جهانی را به‌مثابه‌ی بازیگرانی می‌داند که باید یک نقش را در شبکه انتخاب کنند (هریس، 1388: 79).

پیشرفت شگرف در فناوری‌های ارتباطی و جریان‌های اطلاعاتی و گرایش جهان به سمت هوشمندی و دانایی‌محوری، در عصر حاضر موجب تغییراتی در ریخت‌شناسی فضای شهری شده است؛ بنابراین شاهد تغییراتی در ساختار و سازمان فضایی شهرها هستیم. میشل پاسیون «ظهور شهرهای جهانی، صنعت‌زدایی و تضعیف شهرهای صنعتی قدیمی را از مهم‌ترین نتایج جهانی‌شدن اقتصاد در مقیاس شهری برمی‌شمرد» (Pacione, 2001: 285). بلا، تغییرات ساختار فضایی کلانشهرها را بسته به سطوح توسعه‌ی کشورها، پیشینه‌ی شهرنشینی آن‌ها، فرهنگ و رسوم آن‌ها، متغیر می‌داند (Beall, 2002: 23). صرافی، پیدایش نواحی جدید تجاری و مسکونی متفاوت از ساختارهای قبلی، برج‌ها و آسمان‌خراش‌های تجاری و اداری، گسترش مراکز خدمات رایانه‌ای و خدمات مالی، برگزاری نمایشگاه‌هایی از دستاوردهای جدید ساخت‌وساز و تبلیغات گسترده در سطح کلانشهرها، گسترش ارتباطات و حمل‌ونقل سریع و کاهش ارتباط زمانی مرتبط با کلانشهرها و نواحی پیرامونی از جمله ویژگی‌هایی می‌داند که شکل و ماهیت شهرها را با الگوهای جهانی‌شدن اقتصاد پیوند می‌دهد (صرافی، 1389: 57).

58). مطالعات انجام‌شده در مورد کلانشهرهای آسیایی گویای تغییرات ساختاری در فضای این کلانشهرهاست. فرایند جهانی‌شدن اقتصاد، منطقه‌ی بزرگ توکیو را به یک منطقه‌ی صنعتی بزرگ‌تری تبدیل کرده و تقسیم فضایی کار بین توکیو و منطقه‌ی پیرامونش را ایجاد کرده است. هسته‌ی مرکزی توکیو تبدیل به مرکز خدمات تولیدی و مکان فعالیت شرکت‌های چندملیتی، به‌ویژه طراحی و برنامه‌ریزی، تحقیق و توسعه برای ماشین‌آلات در منطقه‌ی کلانشهری توکیو شده است. در این فرایند، ساختار اشتغال شهر نیز به‌سرعت از عمده‌فروشی و خرده‌فروشی به‌سمت خدمات، امور مالی و بیمه تغییر یافته است (سرور، 1387: 127). دیگر کلانشهرهای آسیا نیز با شدت‌های متفاوتی فرایند جهانی‌شدن را تجربه کرده‌اند. بازساخت¹ شهری کره با نوعی پخشایش فعالیت‌های اقتصادی در سطوح منطقه‌ای و تمرکز مراکز کنترل مدیریتی در سئول همراه بوده است. کلانشهرهای سنگاپور و هنگ‌کنگ با فعالیت‌های اقتصادی متنوع جهانی که به‌سرعت در این شهرها در حال رشد بوده، خود را تطبیق داده‌اند. در کلانشهر سنگاپور مراکز تجاری بزرگ و فعال شهری با احیای زمین، توسعه داده شده است (Jianfa Shen, 1999: 82-86). شکل دیگر توسعه‌ی اشکال فضایی کلانشهرهای آسیا در زیرساخت‌های موردنیاز از قبیل فرودگاه، بزرگراه‌ها و زیرساخت‌های اطلاعات، شبکه‌های اطلاعاتی و ارتباطی رخ داده که از این طریق خود را برای ایفای نقش‌های برجسته جهانی آماده کرده‌اند (Peter John, 2003: 18)؛ بنابراین می‌توان اذعان کرد شهرهای جهانی به‌عنوان الگوی جدید شبکه‌ی شهری در فرایند جهانی‌شدن اقتصاد از مراکز اصلی تبادل امور مالی، تولیدات و خدمات پیشرفته در اقتصاد جهانی هستند که به‌تبع این نقش‌پذیری، ساختار فضایی آن‌ها نیز دچار تغییرات شده و به‌نوعی با بازساختار فضایی روبه‌رو می‌شود.

روش پژوهش

روش تحقیق توصیفی-تحلیلی است. به‌منظور تحلیل داده‌ها از روش تحلیل ثانویه استفاده شده است. برای تعیین شاخص‌های پژوهش در بُعد جهانی‌شدن اقتصاد از شاخص‌های اقتصادی دفتر مشاوره‌ی بین‌المللی کرنی²، و شورای امور جهانی شیکاگو، مجله‌ی آمریکایی سیاست خارجی، شاخص‌های گروه مطالعه‌ی جهانی‌شدن و جهان‌شهرها³ GaWC و شاخص آکاد (OECD)⁴ استفاده شده است. همچنین محققان از شاخص جهانی‌شدن اقتصادی¹ KOF، که

1. Restructuring.
2. A.T. Kearney Global Cities Index.
3. Globalization and World Cities.
4. Organization for Economic Co-operation and Development.

یک شاخص جامع و ترکیبی است، بهره گرفته‌اند. در جدول شماره‌ی یک شاخص‌های اقتصادی پژوهش آمده است.

جدول 1: شاخص‌های سنجش جهانی‌شدن اقتصاد از نظر مؤسسات و دفتر مشاوره‌ی بین‌المللی

1. حجم تجارت خارجی ³ (FDI)؛ 2. سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی؛ 3. تعداد مسافران بین‌المللی.	مجله‌ی سیاست خارجی و دفتر مشاوره‌ی بین‌المللی کرنی و شورای امور جهانی شیکاگو (GCI ²)
1. حجم تجارت خارجی؛ 2. سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، محدودیت بر سر تجارت و سرمایه.	مؤسسه‌ی اقتصادی KOF
1. حجم تجارت خارجی؛ 2. سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی؛ 3. ظرفیت فرودگاه‌های بین‌المللی در جابه‌جایی مسافران بین‌المللی؛ 4. خدمات پشتیبان تولید (APS ⁴) (بانک‌های خارجی و شعبات آن‌ها، مؤسسات بین‌المللی در زمینه‌ی حسابداری، تبلیغات، مالی و حقوقی).	گروه مطالعات جهانی‌شدن و جهانشهرها (GaWC)
1. سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی؛ 2. فعالیت‌های شرکت‌های چندملیتی و فناوری اطلاعات و ارتباطات.	شاخص‌های سازمان همکاری اقتصادی و توسعه (آکاد)

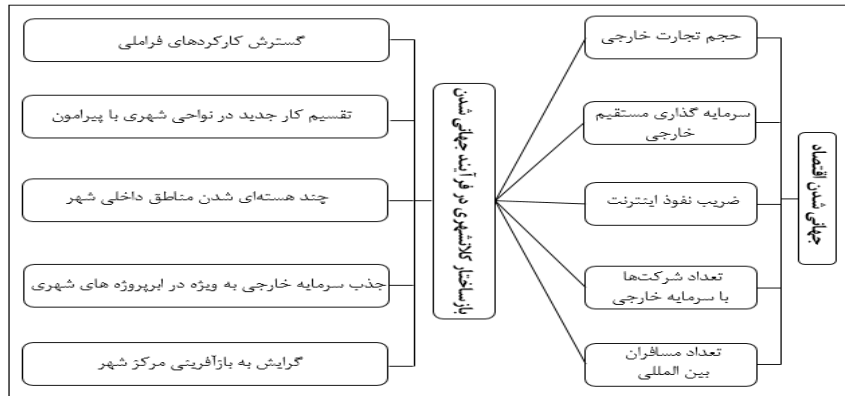
منبع: نتایج مطالعات نگارندگان

سنجش استنباطی شاخص‌های جهانی‌شدن اقتصاد به‌دلیل مستقل‌بودن نمونه‌های مورد مطالعه، با استفاده از آزمون T-Test دونمونه‌ای مستقل انجام شده است. به‌منظور بررسی ساختار فضایی کلانشهرهای مورد مطالعه متأثر از فرایند جهانی‌شدن اقتصاد ابتدا شاخص‌های موردنظر براساس مبانی نظری و پیشینه‌ی پژوهش استخراج و برای بررسی تحلیلی آن از نرم-افزار Arc Map استفاده شده است. شاخص‌های موردتحلیل شامل چندهسته‌ای شدن مناطق داخلی شهر، گرایش به بازآفرینی مرکز شهر، تقسیم کار میان مرکز و پیرامون و پراکنش پهنه‌ها و نموده‌های جهانی‌شدن در کلانشهرهای مورد بررسی است. درنهایت، مدل مفهومی پژوهش بدین شرح ارائه شده است:

۱. واژه‌ی KOF عنوان یک مؤسسه‌ی اقتصادی در سوئیس است که در قسمت فدرال تکنولوژی دانشگاه ETH در گروه‌های مدیریت، فناوری و اقتصاد فعالیت می‌کند. این شاخص در سال 2002 معرفی شده و شامل ابعاد اقتصادی، اجتماعی و سیاسی جهانی‌شدن است. کلازک و نای این شاخص را فرایند پیدایش شبکه‌ای از پیوندها تعریف کرده‌اند.

2. Global City Index
3. Foreign Direct Investment.
4. Advanced Producer Services.

نمودار 1. مدل مفهومی پژوهش

منبع: مطالعات نگارندگان

تحلیل یافته‌های پژوهش

جایگاه کلانشهر تهران در اقتصاد ملی ایران و کلانشهر استانبول در اقتصاد ملی ترکیه

کلانشهر تهران به دلیل مرکزیت سیاسی، اقتصادی و فرهنگی، از کارکردهای گوناگون در مقیاس محلی تا جهانی برخوردار است و دارای تفوق در صنعت، تجارت، ارتباطات ملی و فراملی، خدمات مالی و کسب‌وکار و اقتصاد دانش و غیره است. بیشترین سهم تهران در بخش‌های اقتصادی در سال 2011 نسبت به کل کشور مربوط به واسطه‌گرهای مالی در حدود 68/16 درصد کل کشور است. کمترین سهم مربوط به بخش معدن با 0/11 درصد است که بیانگر خدماتی بودن کلانشهر تهران است (مرکز آمار ایران). تولید ناخالص داخلی تهران نسبت به کل کشور از سال 2000 در حدود 23 درصد بوده که این رقم در سال 2005 به حدود 25 درصد بوده و در سال 2010 در حدود 27 درصد که این میزان در سال 2012 به 30 درصد می‌رسد. به طور کلی می‌توان گفت که تهران در طی سال‌های مورد بررسی بیش از یک‌چهارم از تولید ناخالص کشور را داشته که بیانگر نقش برجسته‌ی تهران در اقتصاد ملی است. در سال 2012 عمده فعالیت‌های اقتصادی استانبول به تفکیک بخش در کشاورزی 0/58 درصد و در صنعت

24 درصد و در خدمات 75 درصد بوده است. بیشترین سهم استان‌بول در بخش‌های اقتصادی در همین سال نسبت به کل کشور ترکیه مربوط به بانکداری در حدود 50 درصد بوده و کمترین مربوط به بخش کشاورزی با 1 درصد بوده است. در مقایسه با تهران، استان‌بول بیشتر به سمت خدماتی‌بودن پیش رفته است (TUİK, 2013: 238). استان‌بول نیز همانند تهران نقش قابل-توجهی در تولید ناخالص داخلی کشور ترکیه دارد. در سال 2000، در حدود 21 درصد و در سال 2005، در حدود 23 درصد و در سال 2010، در حدود 19 درصد بوده است. تولید ناخالص استان‌بول در حدود یک‌پنجم از کل کشور ترکیه است. در مقایسه، تهران نقش برجسته‌تری در اقتصاد ایران داشته است.

جدول 2. میزان تولید ناخالص داخلی کلانشهرهای تهران و استان‌بول

میزان تولید ناخالص داخلی تهران در مقایسه با ایران (میلیارد ریال)													
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
تهران	15	19	24	31	39	47	59	77	98	112	132	146	141
ایران	63	73	95	118	155	194	238	307	365	389	485	498	461
میزان تولید داخلی استان‌بول در مقایسه با ترکیه (میلیارد دلار)													
استان‌بول	58	41	50	68	88	110	121	152	135	136	137	143	151
ترکیه	265	196	230	304	390	481	526	658	621	617	735	792	827

منبع. سالنامه‌ی آماری تهران، 1392: 132. Turk stat, 2013.

شاخص‌های جهانی شدن اقتصاد

باتوجه به جدول شماره‌ی 3 روند واردات در کلانشهر تهران در مقایسه با صادرات یک روند منطقی نیست؛ به‌عنوان مثال واردات تهران در سال‌های 2005 و 2006 افزایش چندبرابری نسبت به صادرات دارد که این امر سبب شده در کلانشهر استان‌بول به‌موازات رشد منظم صادرات، شاهد رشد واردات نیز باشیم. مطالعه‌ی حجم تجارت خارجی در تهران در طی سال-های مورد بررسی، کمتر از نصف حجم تجارت خارجی کلانشهر استان‌بول است.

جدول 3. مطالعه‌ی تطبیقی شاخص‌های جهانی شدن اقتصاد در کلانشهرهای تهران و استانبول

سال	حجم تجارت خارجی (میلیون دلار)				سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (میلیون دلار)		تعداد شرکت‌ها با سرمایه‌ی خارجی		ضریب نفوذ اینترنت (درصد)		تعداد مسافران بین‌المللی (میلیون نفر)	
	تهران		استانبول		تهران	استانبول	تهران	استانبول	تهران	استانبول	تهران	استانبول
	صادرات	واردات	صادرات	واردات	واردات	واردات	واردات	واردات	واردات	واردات	واردات	واردات
2000	-	-	-	-	34	368	-	-	-	-	-	-
2001	-	-	-	-	48	586	-	-	-	-	-	-
2002	1053	4539	20970	28929	18	757	-	-	-	-	-	-
2003	1431	5324	27600	41402	191	1191	-	-	-	-	-	-
2004	1227	6259	36834	60817	128	1949	-	-	-	-	-	-
2005	1083	2776 0	41716	70136	502	7020	-	-	-	-	5/1	8/7
2006	1240	2997 5	47012	81264	143	14129	417	13200	13,8	14,9	7/8	13/4
2007	1286	2147	59645	98977	117	15529	415	14130	14/9	19	4/2	17/6
2008	1252	3720	73504	111311	131	13832	346	14337	18/7	24/5	4/8	20
2009	1301	4264	55539	78756	29	6064	337	13222	20/3	30/1	4/6	23/2
2010	1625	4915	53134	98436	111	6326	361	12438	23/1	41/6	5/8	24
2011	1903	5977	61533	123925	135	11232	391	14000	24/9	48/5	5/4	28/4
2012	2395	4938	76664	11960 4	118	9112	400	16516	27/8	49/2	5	34/8

منابع: گمرک جمهوری اسلامی ایران. نمایی از وضعیت اقتصادی استان تهران طی سال‌های 1384-1392: 24-51. اطلاعات کامل و جامع درباره‌ی شهر تهران، 1390: 189. سالنامه‌ی آماری حمل‌ونقل هوایی کشور در سال‌های 1392.

TÜİK EKONOMİK RAPOR YILINDA TÜRKİYE VE, 2013:233-239. DHMI, 2012:18. Uluslararası Doğrudan Yatırım Verileri Bülteni Şubat, 2012:267. [Www.statistics.tehran.ir](http://www.statistics.tehran.ir).

کلانشهر تهران به دلیل داشتن امکانات گسترده‌ی تولیدی، شبکه‌ی ارتباطات گسترده و مرکزیت سیاسی کشور، قابلیت‌های قابل ملاحظه‌ای به منظور جذب سرمایه‌گذاری‌های خارجی دارد؛ اما در این شاخص نیز عملکرد مطلوبی در مقایسه با استانبول ندارد. سهم تهران در جذب سرمایه‌گذاری خارجی کشور از نه درصد (در سال 2007) به سه درصد (در سال 2011) کاهش یافته است. روند کاهش سرمایه‌گذاری در سال 2009 محسوس است (به دلیل شرایط سیاسی کشور). در طی سال‌های مورد بررسی میزان جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی تهران کمتر از ده درصد استانبول بوده است. از سوی دیگر، استانبول در زمینه‌ی جذب سرمایه‌گذاری خارجی روند روبه رشدی داشته است. بیشترین تغییرات در سال 2006 (با 101 درصد تغییر نسبت به سال قبل) و بیشترین میزان جذب در سال 2007 بوده است. شاخص دیگر، وجود شرکت‌های خارجی است که تهران از نظر وجود ارزش تمرکز خدمات کارکردی متناسب با نقش‌های جهانی و نیز شاخص حضور خدمات شرکتی¹ به معنای حضور مکانی شرکت‌ها، شعبات و نمایندگی آن‌ها بسیار ضعیف عمل کرده است. در طول شش سال گذشته (2006-2012) هر دو کلانشهر تهران و استانبول در زمینه‌ی نفوذ اینترنت به روند صعودی خود ادامه داده‌اند؛ اما همانند سایر شاخص‌های جهانی شدن اقتصاد، استانبول از عملکرد بهتری برخوردار بوده است؛ به گونه‌ای که در سال 2012 در حدود نیمی از جمعیت استانبول به اینترنت دسترسی مستقیم داشته‌اند؛ در حالی که در همین سال در خوش‌بینانه‌ترین حالت، کمتر از یک‌سوم جمعیت کلانشهر تهران به اینترنت دسترسی داشته‌اند. در نهایت، در بحث عملکرد هوایی با وجود ظرفیت کلانشهر تهران برای تبدیل شدن به هاب هوایی، این عملکرد به کلانشهرهای منطقه انتقال یافته است؛ به طوری که در طی سال‌های مورد بررسی در زمینه‌ی جابه‌جایی مسافران بین‌المللی در فرودگاه‌ها، این تعداد در تهران نسبت به استانبول به کمتر از بیست درصد می‌رسد. روند جابه‌جایی مسافران بین‌المللی در استانبول از هشت میلیون به 35 میلیون در سال 2012 رسیده است؛ در حالی که این تعداد برای تهران همواره رقم ثابتی بوده است.

تحلیل استنباطی شاخص‌های جهانی شدن اقتصاد

1. در تهران چهل شعبه‌ی بانک خارجی و در استانبول پانزده بانک خارجی، هشت شعبه از بانک‌های خارجی و 27 دفتر نمایندگی بانک خارجی وجود دارد.

به‌منظور تحلیل استنباطی شاخص‌های جهانی‌شدن اقتصاد بین دو کلانشهر تهران و استانبول از آزمون مقایسه‌ای T دونمونه‌ای مستقل استفاده شده است؛ زیرا این دو کلانشهر، دو جامعه‌ی مستقل از هم هستند. نتایج این آزمون برای شاخص‌های جهانی‌شدن اقتصاد گویای برتری عملکرد کلانشهر استانبول نسبت به تهران در فرایند جهانی‌شدن اقتصاد است.

جدول 4. نتایج آزمون T-Test دونمونه‌ای مستقل

معناداری سطح	درجه‌ی آزادی	مقدار T	
0/000	20	-10/702	صادرات
0/000	20	-7/649	واردات
0/000	24	-4/635	سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی
0/032	12	-2/513	ضریب نفوذ اینترنت
0/000	12	-27/633	تعداد شرکت‌های خارجی
0/001	14	-6/731	جابه‌جایی مسافران بین‌المللی

نتایج این آزمون برای مقایسه‌ی شاخص حجم تجارت خارجی، اختلاف را نشان می‌دهد. صادرات دو کلانشهر تهران و استانبول در بازه زمانی یازده سال (2002-2012) که مقدار T آن برابر 10,702- است، نشان‌دهنده‌ی بزرگ‌بودن حجم صادرات استانبول است. همچنین مقدار T واردات برابر با 7,649- است که نشانگر عملکرد بهتر استانبول در حجم واردات نسبت به تهران بوده است. علاوه‌بر نبود پتانسیل‌های قوی برای جلوگیری از خام‌فروشی و اقتصاد تک-محصولی (متکی بر درآمد نفت) با ارزش مبادلاتی کم، کیفیت نامناسب زیرساخت‌های تجاری و حمل‌ونقل، عدم سهولت انجام حمل‌ونقل با قیمت رقابتی، ظرفیت و کیفیت خدمات از موارد بسیار مهم برای کاهش حجم تجارت خارجی تهران در مقایسه با استانبول است. در تعداد شرکت‌های خارجی بیشترین اختلاف وجود دارد که مقدار T آن برابر 27/633- است. شرکت‌های خارجی در جغرافیای کلانشهر تهران حضور کمتری دارند و اندک شرکت‌های موجود در تهران نیز نتوانسته‌اند به دلایل قانونی و مسائل سیاسی و بین‌المللی از فرصت‌های جهانی‌شدن اقتصاد به سود کلانشهر استفاده کنند. در بحث جابه‌جایی مسافران بین‌المللی که مقدار T آن برابر 6/731- است، همانند دیگر شاخص‌های پژوهش، عملکرد استانبول بهتر بوده است. درحقیقت، نقش گره‌گاهی از جمله الزامات جهانی‌شدن کلانشهرهاست. کلانشهر تهران با داشتن موقعیت جغرافیایی و ژئوپلیتیکی، می‌تواند به شبکه‌ی محوری ترافیک هوایی بین‌المللی

در منطقه تبدیل شود؛ اما با وجود داشتن ظرفیت‌های مناسب، در این زمینه نقش منفعلی را ایفا می‌کند. در رده‌بندی فرودگاه‌های جهان از لحاظ بزرگی و حجم جابه‌جایی مسافران بین‌المللی در سال 2013 از میان سی فرودگاه، استانبول در رده‌ی نوزده قرار دارد؛ این درحالی است که فرودگاه‌های تهران در این رده‌بندی قرار نگرفته است. در شاخص میزان جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی نیز عملکرد استانبول بهتر است که مقدار T آن برابر $4/635-$ است. تهران در کنار تمام مشکلات و موانع موجود در زمینه‌ی جذب سرمایه‌گذاری خارجی، به‌علت شرایط و موقعیت ویژه‌ای که از لحاظ جغرافیایی، تراکم جمعیتی، واحدهای صنعتی و ملاحظات زیست‌محیطی دارد، محدودیت‌های خاص مربوط به خود را نیز دارد که از آن جمله می‌توان به محدودیت‌های منابع طبیعی، منع استقرار صنایع در شعاع 120 کیلومتری تهران، ساختار جذب سرمایه‌گذاری خارجی به روش FDI، وضع تحریم‌های اقتصادی و محدودیت‌های نقل و انتقال ارز از مبادی رسمی و مشکلات ناشی از شناسایی و ثبت سرمایه‌های خارجی وارده، خارج از پوشش قانون تشویق و حمایت سرمایه‌گذاری خارجی، اشاره کرد. آخرین شاخص پژوهش ضریب نفوذ اینترنت با مقدار T برابر $2/5-$ است که کمترین اختلاف در میان سایر شاخص‌های پژوهش را دارد. به‌طور کلی، ضریب نفوذ اینترنت در کلانشهرهای استانبول و تهران در سطح متوسطی قرار دارد.

ساختار فضایی کلانشهرها متأثر از فرایند جهانی شدن اقتصاد

گسترش کارکردهای فراملی

از میان برنامه‌های تجدید ساختار نئولیبرالی، کلانشهر استانبول تحت تأثیر ادغام در بازار فراملی قرار گرفت. ادغام در بازارهای فراملی موجب تأثیرات آن بر جغرافیای شهری، شروع سبک زندگی جدید و رواج مصرف‌گرایی در میان طبقات (حرفه‌ای) و تأثیر توزیع درآمد در قطب اقتصادی و اجتماعی شده است. تعدیل ساختاری و سیاست‌های آزادسازی مانند آزادسازی تجارت و امور مالی، ارتقای سرمایه‌گذاری خارجی و قابلیت انتقال و تبدیل ارز، ایجاد فضای مناسب برای تشویق شرکت‌های خارجی برای شروع کسب‌وکار در ترکیه از جمله‌ی این سیاست‌ها به‌شمار می‌رود (Tokatli and Erkip, 1998: 89). مهم‌ترین کارکرد کلانشهر استانبول در بخش خدمات پشتیبان تولید است؛ به‌طوری که در بررسی سرمایه‌های خارجی واردشده به این کلانشهر، بیشترین تمرکز این سرمایه‌ها در بخش خدمات مانند مشاوره، تبلیغات، بیمه، حسابداری و تحقیق و توسعه بوده است؛ از جمله شرکت‌هایی که با

سرمایه‌ی خارجی در استانبول فعال هستند کوپرز¹، لای برند²، ریچارد الیس³، آرتور یانگ⁴، پرایس واترهاوس⁵، آرتور اندرسون⁶ و زت نیلسون⁷ شرکت‌های شناخته‌شده‌ی جهانی هستند. تغییرات در ساختار اقتصادی استانبول باعث تحولات فضایی و به‌وجود آمدن فرم شهری جهانی، به‌ویژه در مرکز و مناطق مجلل شهر شده است. موانعی چند باعث محدودیت‌هایی برای ایفای نقش فراملی کلانشهر تهران شده که این امر موجب شده تهران جایگاهی درمیان شبکه‌ی شهرهای جهانی نداشته باشد؛ از جمله‌ی موانع این است که مدیریت شهری در ایران به‌عنوان یک سطح مستقل از دولت شناخته نمی‌شود. دولت با درآمدهای حاصل از نفت رویکرد حاکمیت بالا به پایین را در نظام مدیریت شهری به‌وجود آورده است که این امر سبب توجه کمتر به نقش فراملی کلانشهرها در میان سیاست‌گذاران، مدیران شهری و نخبگان سیاسی شده است. عامل دیگر، توجه به بحث رقابت‌پذیری کلانشهرهاست. وارد شدن کلانشهر تهران به فرایند جهانی‌شدن، مستلزم توجه به رقابت‌پذیر بودن تهران است. از جمله راهبردها در زمینه‌ی رقابت‌پذیری، ارتقای صادرات و جذب سرمایه‌ی خارجی است که در این زمینه با توجه به جدول شماره‌ی 3 عملکرد کلانشهر تهران در سطح مطلوبی نیست. نکته‌ی دیگر توجه به بحث شبکه‌ی مجازی و دیجیتالی و حوزه‌ی حمل‌ونقل است که این دو مقوله به‌صورت ضریب نفوذ اینترنت و عملکرد فرودگاه‌های تهران بررسی شده و کلانشهر تهران عملکرد مطلوبی را نداشته که لازمه‌ی این امر، ظرفیت‌سازی تهران به‌عنوان شهر اطلاعاتی است. نکته‌ی آخر در زمینه‌ی جذب گردشگر است. آمار گردشگران ورودی به تهران در طی سال‌های (2000-2012) به یک میلیون نفر هم نرسیده است؛ هرچند آمار و ارقام، گویای روند افزایشی‌کننده است. آمار گردشگران خارجی تهران، تنها شامل گردشگران وارد شده به تهران نیست، بلکه موارد دیگری به این ارقام اضافه شده است؛ به‌عنوان مثال تیم‌های ورزشی که برای انجام مسابقه به تهران وارد شده‌اند نیز جزء گردشگران خارجی به حساب آمده است (www.ichto.ir). این درحالی است که آمار گردشگران خارجی وارد شده به استانبول در سال‌های ذکر شده از سال 2000 از رقم دو میلیون نفر به نه میلیون نفر در سال 2012 رسیده است. همچنین میزان درآمد به‌دست‌آمده از ورود گردشگران به استانبول از رقم 1868 میلیون دلار به 9182 رسیده است.

1. Coopers.
2. Lybrand.
3. Richard Ellis.
4. Arthur Young.
5. Price Waterhouse.
6. Arthur Andersen.
7. Zet-Nielsen

در نهایت، می‌توان اذعان داشت درآمد حاصل از گردشگری در حدود ده درصد از تولید ناخالص داخلی کلانشهر استانبول را تشکیل داده است (Ebru kerimoglo, 2013: 238-240). همچنین براساس گزارش سازمان جهانی توریسم در سال 2014 استانبول به رده‌ی هفتم توریسم‌پذیری در میان شهرهای دنیا دست یافته است (UNWTO: 2014: 36).

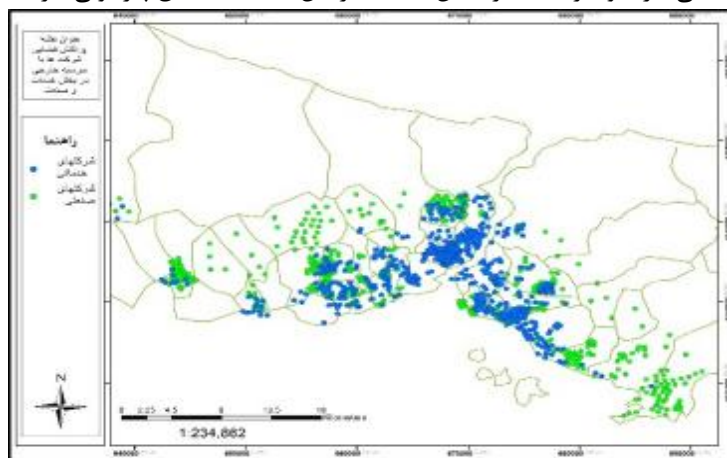
تقسیم کار جدید در نواحی شهری با پیرامون

در مناطق مرکزی کلانشهر استانبول افزایش نیروی کار در بخش خدمات و در مناطق پیرامون، افزایش نیروی کار در بخش صنعت است؛ دلیل چنین تقسیم کاری استقرار شرکت‌های خارجی با سرمایه‌گذاری در بخش خدمات در مناطق مرکزی و استقرار شرکت‌های خارجی با سرمایه‌گذاری خارجی در بخش صنعت در مناطق پیرامونی کلانشهر استانبول است؛ به طوری که در حدود 83 درصد از فعالیت‌های خدماتی وابسته به این شرکت‌ها (در بخش خدمات) در مناطق مرکزی کلانشهر استانبول و 17 درصد از فعالیت این شرکت‌ها در بخش خدمات در مناطق پیرامونی قرار دارد. 62 درصد از فعالیت شرکت‌ها با سرمایه‌ی خارجی در بخش صنعت در مناطق پیرامونی و 38 درصد از فعالیت آن‌ها در مناطق مرکزی صورت گرفته است. بررسی توزیع شرکت‌هایی که در آن‌ها سرمایه‌گذاری خارجی انجام شده گویای این است که در طی سال‌های (2000-2003) به میزان 76 درصد از این شرکت‌ها در مناطق مرکزی و 24 درصد در مناطق پیرامونی استقرار یافته‌اند. در طی سال‌های (2003-2010) میزان 75 درصد از شرکت‌های دارای سرمایه‌ی خارجی در مناطق مرکزی و 25 درصد در مناطق پیرامونی مکان‌یابی شده‌اند (BERKOZ & Sevkiye, 2011: 25-29). باتوجه به قیمت بالای زمین در نواحی مرکزی استانبول بیشتر شرکت‌های صنعتی به سمت حومه‌ها، که قیمت زمین ارزان‌تر است، گرایش دارند. همچنین استفاده از تکنولوژی بالاتر باعث کاهش اشتغال (اشتغال یدی) و نیز کاهش در بخش صنعت (تولیدات کارخانه‌ای) شده است.

سیاست‌های اقتصادی اتخاذ شده بعد از دهه‌ی 1980 بر فرایند صنعت‌زدایی سرعت بخشیده و در نتیجه، سرمایه‌گذاران خارجی ترجیح می‌دهند که در بخش خدمات سرمایه‌گذاری کنند. کاهش میزان اشتغال در بخش صنعت به‌عنوان یکی از ویژگی‌های شهرهای جهانی است که این امر در کلانشهر استانبول اتفاق افتاده است. باتوجه به نقشه‌ی شماره‌ی 1 در توزیع فضای

جمیله توکلی‌نیا و همکار جهانی‌شدن اقتصاد و تأثیر آن بر ساختار فضایی و اقتصادی...

شرکت‌ها با سرمایه‌ی خارجی ملاحظه می‌شود شرکت‌ها در بخش خدمات گرایش به سمت مناطق داخلی دارند و شرکت‌ها در بخش صنعت گرایش به سمت مناطق پیرامونی دارند.

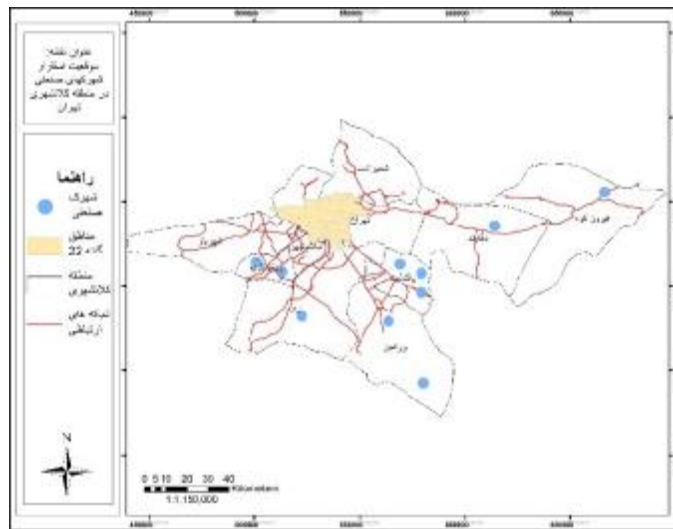

نقشه‌ی ۱. توزیع فضایی شرکت‌ها با سرمایه‌ی خارجی در بخش خدمات و صنعت در استان‌بول

منبع: مطالعات نگارندگان

در کلانشهر تهران روند به‌گونه‌ای دیگر اتفاق افتاده است. سیاست تمرکززدایی صنعتی از شهر تهران و منع استقرار صنایع در شعاع ۱۲۰ کیلومتری آن موجب تقسیم کار میان مرکز و پیرامون شهر شده است. البته این تقسیم کار متأثر از فرایند جهانی‌شدن اقتصاد نیست. درصد قابل‌توجهی از فعالیت در کلانشهر تهران در بخش صنعت است. هرچند این روند با کاهش اندک سهم صنعت و رشد بخش خدمات بوده است. عمده فعالیت کلانشهر تهران در سال ۱۳۷۵ به‌ترتیب در بخش خدمات ۶۸/۵۳ درصد و صنعت ۳۰/۷۸ بوده که این میزان در سال ۱۳۸۵ به ۶۹/۹۷ درصد در بخش خدمات و ۲۹/۴۶ درصد در بخش صنعت رسیده است. در سال ۱۳۹۰ این میزان ۷۱/۵۷ در بخش خدمات و ۲۸/۲ درصد در بخش صنعت بوده است. ملاحظه می‌شود که صنعت، بخش مهمی از تولید ناخالص داخلی شهر تهران را تشکیل داده است. فرایند تقسیم کار بین مرکز و پیرامون، متأثر از فرایند جهانی‌شدن در کلانشهر تهران نیست. بلکه مراحل تکامل کلانشهری^۱ را طی کرده است.

1. Luis Suarez-Villa, Metropolitan Evolution, Sectorial Economic Change, and the City Size Distribution.

نقشه‌ی 2. استقرار شهرک‌های صنعتی در منطقه‌ی کلانشهری تهران

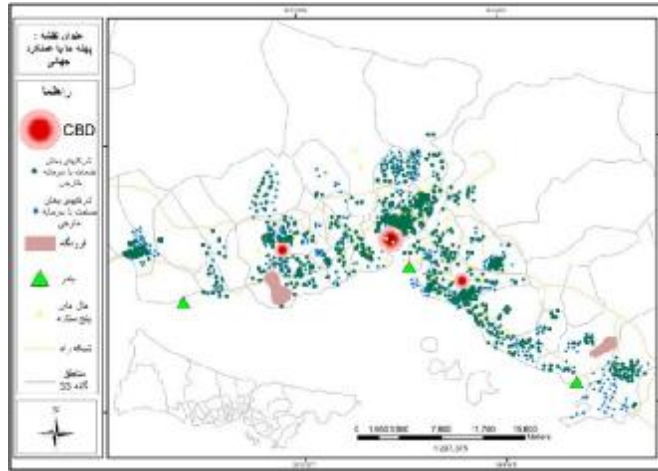
منبع: شرکت شهرهای صنعتی، ترسیم نگارندگان

چندهسته‌ای شدن مناطق داخلی شهر

با وارد شدن شهر به شبکه‌ی شهرهای جهانی، روند چندهسته‌ای شدن شهر شروع می‌شود. تمرکز خدمات دانش‌بنیان و خدمات پشتیبان تولید در مرکز شهر و انتقال صنایع به پیرامون شهر صورت می‌گیرد که این امر بر اثر ورود جریان سرمایه‌ی خارجی است. سرمایه‌گذاری خارجی در مناطقی صورت می‌گیرد که زیرساخت‌های مطلوب، کیفیت فضایی، دسترسی آسان و استانداردهای بالا داشته باشند. استانبول از سال 1970 به صورت تک‌هسته‌ای (CBD) شهر در منطقه‌ی بی‌اوغلو) بوده است. این ساختار بعد از افتتاح پل بسفر اول و دوم گسترش یافت؛ به طوری که دو هسته‌ی فرعی یکی در سمت آناتولی و دیگری در قسمت اروپایی استانبول به-منظور توسعه‌ی مراکز تخصصی و تولیدی و کاهش فشار در CBD مرکزی با سطح بالای صنایع خدماتی و بازرگانی و مراکز فرعی برای ارائه‌ی خدمات داخلی به‌وجود آمده است (Hatir, 2011: 7). همچنین هسته‌ای از کارکردها در راستای شهر جهانی از جمله بانک‌های

جمیله توکلی‌نیا و همکار جهانی‌شدن اقتصاد و تأثیر آن بر ساختار فضایی و اقتصادی...

خارجی و دفاتر حسابرسی بین‌المللی و شرکت‌های حقوقی در نزدیکی CBD اصلی شهر به- وجود آمده است.

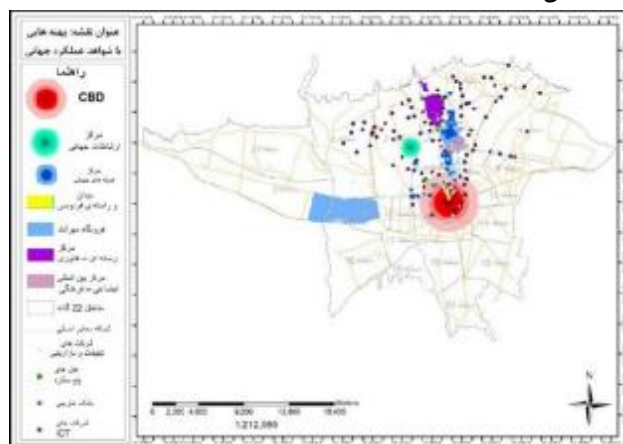

نقشه‌ی 3. پهنه‌ها با عملکرد جهانی در کلانشهر استانبول

منبع: مطالعات نگارندگان

چنددهسته‌ای شدن در شهر تهران به‌گونه‌ای دیگر است. مرکز تجاری کلانشهر تهران محدوده‌ای است که از جنوب به بازار سنتی، از غرب به میدان امام حسین و خراسان، از شمال به میدان ولیعصر و از شرق به میدان انقلاب کشیده شده و تقاطع جمهوری و ولیعصر مرکز این دایره است. می‌توان آن را مرکز خدماتی، اداری و تجاری شهر تهران نامید. درواقع، نهادهای اداری و دولتی و خدماتی در ترکیب با فعالیت‌های تجاری مرکزیت شهر تهران را تشکیل داده است. برتود، معتقد است شهر تهران چندمرکزی است؛ دارای یک CBD مرکزی و مراکز فرعی و ضعیف‌تر است (Bertaud, 2003: 10-14). مطالعات طرح راهبردی - ساختاری (1386)، مرکز تجاری شهر تهران را منطبق با مرکز تاریخی و پیرامون بازار سنتی شهر تهران معرفی کرده است. محمدی (1390) معتقد است که مرکز تجاری شهر در تقاطع خیابان فردوسی و خیابان جمهوری قرار می‌گیرد. در کنار CBD شهر خیابان فردوسی و خیابان قرنی مرکز تجمع دفاتر صرافی و بیمه و همچنین دفاتر جهانگردی است که به‌عنوان راسته‌ای مستعد با کارکرد جهانی می‌تواند عملکردی جهانی داشته باشد. هسته‌ی دیگر کلانشهر تهران، مرکز

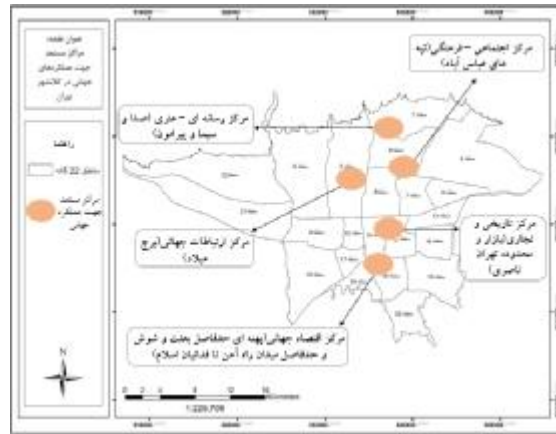
ارتباطات جهانی (برج میلاد) است. پارک جنگلی پردیسان و نصر، مجموعه‌ی بزرگ یادمان و برج میلاد و مجموعه‌ی بیمارستانی میلاد، دانشکده‌ی علوم پزشکی و مرکز سازمان انتقال خون با مقیاس عملکرد شهری، منطقه‌ای و بین‌المللی، در بخش مرکزی منطقه‌ی دوی شهرداری تهران استقرار یافته‌اند. هسته‌ی ضعیف از کارکردهای جهانی شدن در کلانشهر تهران خدمات پشتیبان تولید است که شامل خدمات بیمه و بانکی است. پراکنش بانک‌های خارجی بیمه و شرکت‌های ICT در منطقه‌ی 3 و 6 است؛ به‌طوری که هسته‌ای از فعالیت‌ها را در این مناطق تشکیل داده است. در نقشه‌ی شماره‌ی 4 چند هسته‌ای شدن کلانشهر تهران و توزیع شرکت‌ها در بخش خدمات نشان داده شده است.

نقشه‌ی 4. هسته‌هایی با شواهد عملکرد جهانی در کلانشهر تهران

منبع: مطالعات نگارندگان

طرح راهبردی- ساختاری (طرح جامع تهران - 1386) مراکزی را به‌عنوان پهنه‌های مستعد به‌منظور فعالیت در راستای کارکردهای جهانی پیشنهاد داده است. ولی با توجه به مستعد بودن این پهنه‌ها، تاکنون عملکرد آن‌ها تهران را به شهری جهانی تبدیل نکرده است.

نقشه‌ی 5. پهنه‌های مستعد در راستای عملکرد جهانی‌شدن در کلانشهر تهران
منبع: طرح راهبردی- ساختاری و توسعه و عمران شهر تهران (1386)، ترسیم نگارندگان

جذب سرمایه‌ی خارجی در ابرپروژه‌های شهری و ایجاد زیرساخت‌های نوین شهری ترکیه از جمله کشورهایی است که نقش سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در توسعه‌ی نظام توزیع آن بسیار مهم است. مراکز خرید مهم‌ترین تشکیلات بازار خرده‌فروشی سازمان‌یافته به‌شمار می‌روند. از جمله فروشگاه‌های مهم در کلانشهر استانبول، فروشگاه‌های میگروس با گردش مالی در حدود 51/6 میلیارد دلار در سال 2010 و گروه BIM با گردش مالی در حدود 2/97 میلیارد دلار و گروه وستل و ارچیلیک جزء فروشگاه‌های زنجیره‌ای بزرگ در استانبول هستند (تابا، 25: 1390). در استانبول در سال 1995، پنج مرکز خرید و در سال 2000، نوزده و بین سال‌های 2001-2005، شصت مرکز خرید احداث شده است که این رقم در سال 2009 به 83 مرکز خرید افزایش یافته است (seger, 2010: 211). این مراکز خرید با سرمایه‌ی خارجی در کلانشهر استانبول به‌وجود آمده‌اند. پروژه‌ی دیگر با سرمایه‌ی خارجی در کلانشهر استانبول پروژه‌ی کارتال (توریستی، تفریحی) است که در ساحل آناتولی اجرا شده است و در حدود پنج میلیارد دلار، سرمایه‌ی خارجی جذب کرده است (Aksoy, 2008: 82). ساخت هتل‌های جدید پنج‌ستاره¹ مانند سوئیس اوتل²، برج‌های دفتر‌هایت رجنسی³ و مراکز خرید مانند گالریا و آک مرکز و علاوه‌بر آن ساخت بزرگراه‌ها و ساخت دومین و سومین پل بسفر از طریق

1. در کلانشهر استانبول 47 هتل پنج ستاره و در کلانشهر تهران پنج هتل پنج ستاره وجود دارد.

2. Swisstol

3. Hyatt Regency-office.

کمک مالی از بانک جهانی صورت گرفته و موجب تقویت شبکه‌ی ارتباطی و تقویت هسته‌های در داخل کلانشهر استانبول شده است. این زیرساخت‌ها تحت تأثیر ادغام استانبول در فرایند جهانی شدن صورت گرفته است که بیانگر عملکرد مطلوب شهرداری استانبول است.

تعامل شهرداری‌های مختلف با نهادهای مالی، بسته به سطح توسعه‌یافتگی شهر از نظر مالی، متفاوت است. در ایران مدیریت شهری سطحی مستقل از دولت نیست و شهرداری دولت در سطح محلی با توجه به معنای آن نیست؛ به عبارتی قدرت شهرداری وابسته به دولت است؛ زیرا منبع درآمد کشورهای جهان سوم که بیشتر متکی بر نفت است در اختیار دولت است که نتیجه‌ی آن مدیریت متمرکز دولتی است که این موضوع برای ایران نیز صادق است. همچنین شهرداری تهران برای اقدامات سیاسی، عقد قرارداد با شرکت‌های خارجی و جذب سرمایه‌ی خارجی اختیارات بسیار محدودی دارد. در زمینه‌ی جذب سرمایه‌ی خارجی، شهرداری تهران نیز در مواردی، از وام‌های خارجی در قالب تأمین مالی و تسهیلات تجاری برای فعالیت‌های خود استفاده کرده است. تسهیلاتی از اگزیم بانک چین¹ برای توسعه‌ی نیمه‌ی شمالی خط مترو، کمک بانک جهانی برای مطالعات پروژه‌ی مدیریت پسماندها، تأمین مالی گروه سیتیک² برای پروژه‌ی اداری- تجاری فرانما و وام بانک ABC بحرین برای نوسازی بافت فرسوده، از جمله موارد جذب سرمایه‌ی خارجی در ابرپروژه‌های کلانشهر تهران است. از موارد دیگر جذب سرمایه‌ی خارجی، به هایپرمارکت‌ها می‌توان اشاره کرد. هایپرمارکت می در ونک، هایپرستار در شهرک گلستان- تقاطع بلوار امیرکبیر و کاج، هایپرمارکت مگامال در شهرک اکباتان از جمله هایپرمارکت‌هایی هستند که با سرمایه‌ی خارجی به وجود آمده‌اند. مطالعات انجام شده نشان می‌دهد که سرانه‌ی تعداد هایپرمارکت‌ها در کشورهای پیشرفته‌ی اروپایی در سال 2010 معادل پانزده هایپرمارکت برای هر یک میلیون نفر جمعیت است که از این نظر، کلانشهر تهران، ضعف‌های اساسی دارد. در جدول شماره‌ی 5 میزان جذب سرمایه‌ی خارجی در پروژه‌های شهری کلانشهرهای تهران و استانبول آمده است.

جدول 5: جذب سرمایه‌ی خارجی در ابرپروژه‌های شهری (میلیون دلار)

	2011	2010	2009	2008	2007
تهران	1585	679	100	1000	779
استانز بول	4693	4850	4070	2800	951

Source: World Bank, 2012

1. China Exim Bank
2. Citic Group

در جذب سرمایه‌ی خارجی در ابرپروژه‌های کلانشهرهای کشورهای توسعه‌یافته در سال 2011 بیشترین جذب مربوط به کلانشهر نیویورک با 12870 میلیون دلار و لندن با مقدار 9000 میلیون دلار است. این درحالی است که این مقدار جذب از کل درآمد شهرداری تهران در همین سال بیشتر بوده است. با توجه به جدول شماره 5، شهرداری تهران علی‌رغم قابلیت و پتانسیل به‌عنوان بزرگ‌ترین کلانشهر کشور نتوانسته به اندازه‌ی شهرهای دیگر و حتی شهرهای هم‌سطح خود سرمایه‌ی خارجی جذب کند. که این امر گویای ضعف عملکردی شهرداری تهران است. برای جذب سرمایه در ابرپروژه‌های شهری، شرایط و زمینه‌هایی از جمله اصلاح نظام مالی و محیط اقتصادی باثبات و شفاف‌ی لازم است که در این زمینه مدیریت شهری می‌تواند نقش بسزایی داشته باشد. مدیران شهر با شناسایی سرمایه‌گذاران و پتانسیل‌های موجود، اطلاع‌رسانی به‌موقع از پروژه‌ها و قابلیت‌های مختلف ارتباطی به‌وسیله‌ی حمایت‌های مستمر و تبادل نظر بین سرمایه‌گذاران و مدیران شهری می‌توانند نقش مهمی در جذب سرمایه‌ی خارجی داشته باشند.

گرایش به بازآفرینی مرکز شهر

شهری که بتواند تمامی منابع داخلی و بودجه‌های خود را برای ارتقای کمتی و کیفی محیط زندگی ساکنان و بهره‌برداران هزینه کند و آمادگی و ظرفیت پذیرش منابع خارج از کشور را داشته باشد، زنده است؛ یعنی هنوز سرمایه‌گذاری در آن از توجیه اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و زیست‌محیطی لازم برخوردار است. در فرایند جهانی‌شدن اقتصاد در شهرهای جهانی، اولین تغییرات فیزیکی در نواحی مرکزی اتفاق می‌افتد. تعداد زیادی مجتمع‌های تجاری مثل مراکز خرید، پاساژها، هایپرمارکت‌ها، ساختمان‌های اداری برای شرکت‌های بیمه و مالی و هتل‌های مجلل در بخش مرکزی شهر که این ساختمان‌ها دارای تصاویر استانداردسازی شده‌ی جهانی و شکل فیزیکی آن‌ها، نوع معماری، نوع خدمات آن‌ها مانند سایر شهرهای جهانی است در نواحی مرکزی استانبول واقع شده‌اند؛ به‌عنوان مثال، مرکز خرید کان یون¹ در مرکز تجاری شهر قرار دارد که سبک معماری و طراحی آن به سبک فرانسوی است. در بررسی توزیع هتل‌های پنج ستاره و شرکت‌های خدمات پشتیبان تولید عمده‌ی این هتل‌ها و شرکت‌ها در بخش مرکزی شهر قرار گرفته‌اند که گویای بازآفرینی مرکز شهر استانبول متأثر از فرایند جهانی‌شدن اقتصاد است؛ اما بازآفرینی در مرکز کلانشهر تهران به‌گونه‌ای دیگر بوده است؛ به‌عبارتی در راستای

1. Kanyon.

ایجاد خدمات شهری و رونق اقتصادی شهر برای افزایش کارکرد داخلی CBD شهر بوده و این بازآفرینی در راستای خدمات فراملی و جهانی کلانشهر تهران نیست.

نتیجه‌گیری

کلانشهرها به‌ویژه در جهان سوم به‌نوعی دروازه‌ی ورود کشور به فرایند جهانی‌شدن اقتصاد هستند که وارد شدن و نقش‌آفرینی در آن به ساختار مدیریتی و اقتصاد سیاسی کشورها بستگی دارد. با توجه به عملکرد اقتصادی کلانشهرهای مورد بررسی در فرایند جهانی‌شدن اقتصاد و بررسی این عملکردها با شاخص‌های شهر جهانی ملاحظه می‌شود که کلانشهر استانبول در تمامی شاخص‌ها عملکرد برتری نسبت به تهران داشته است. در حجم تجارت خارجی که امکان بهره‌گیری از توانمندی‌های اقتصادی بالقوه و رشد اقتصادی را فراهم می‌کند، تهران عملکرد مطلوبی نداشته است؛ به طوری که میزان صادرات آن در همه‌ی سال‌های مورد بررسی کمتر از ده درصد در مقایسه با استانبول بوده است. در شاخص سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی مهم‌ترین ضعف، نبود ساختار جذب سرمایه به روش FID بوده است. در تعداد شرکت‌های خارجی نبود فضای مناسب برای فعالیت اقتصادی این شرکت‌ها، سبب کمتر شدن تعداد و حجم سرمایه‌ی آن‌ها در تهران شده است. ضریب نفوذ اینترنت، تنها شاخصی است که نسبت به سایر شاخص‌های اقتصادی مورد بررسی در دو کلانشهر، تفاوت کمتری دارد. در شاخص عملکرد حمل‌ونقل هوایی با وجود موقعیت هاب هوایی تهران عملاً این کلانشهر از شبکه‌ی خطوط هوایی کنار گذاشته شده که تحریم‌های بین‌المللی در طی سال‌های گذشته، این امر را تشدید کرده است. علاوه بر عوامل گفته‌شده سیاست‌های درپیش گرفته‌شده از سوی کشور ترکیه از جمله پیگیری سیاست‌های اقتصادی لیبرال در ترکیب با اصلاحات دموکراتیک، نقش مدیریت شهری، که در استانبول به‌عنوان سطحی مستقل از مدیریت دولتی (حکومت محلی) محسوب می‌شود، موجب عملکرد جهانی کلانشهر استانبول نسبت به تهران شده است. تهران علاوه بر بزرگ‌ترین کلانشهر، نقش مرکزیت سیاسی کشور را دارد که با وجود این امر نیز نتوانسته است به نقش‌آفرینی در فرایند جهانی‌شدن بپردازد. سیاست‌های اقتصادی بین‌المللی و ضعف اساسی در مدیریت و پیگیری سیاست‌های اقتصادی تک‌بعدی از سوی مسئولان داخلی، تهران را در مقایسه با شهرهای منطقه از جمله استانبول به حاشیه رانده و سبب آن شده است که تهران از نظر اقتصادی و فضایی نتواند خود را یک شهر جهانی معرفی کند؛ اما شواهد بسیار اندکی از تأثیرات جهانی‌شدن در کلانشهر تهران وجود دارد؛ به عبارتی می‌توان گفت که کلانشهر تهران به‌شکل تأثیرپذیر در فرایند جهانی‌شدن قرار گرفته است. شواهدی چند گویای این تأثیرپذیری

اندک است؛ از جمله به‌وجود آمدن هسته‌های ضعیف از عملکرد جهانی شامل هسته‌ی اقتصادی شهر، برج میلاد و مجموعه‌ی آن، راسته‌ی میدان فردوسی و غیره. در جذب سرمایه‌ی خارجی در ابرپروژه‌های شهری، پروژه‌های مترو و نوسازی بافت فرسوده از سوی شهرداری تهران را می‌توان نام برد؛ اما کلانشهر استانبول با وارد شدن به فرایند جهانی‌شدن در روند تأثیرگذار و تأثیرپذیر قرار گرفته است. بررسی تأثیرپذیری ساختار فضایی کلانشهر استانبول از این فریند، گویای آن است که در تمامی شاخص‌های مورد بررسی، از جمله تقسیم کار نواحی شهری با پیرامون که تمرکز بخش خدمات در مناطق مرکزی و بخش صنعت در مناطق پیرامون است، تحت تأثیر قرار گرفته است. در شاخص جذب سرمایه در ابرپروژه‌های شهری از جمله پروژه‌ی کارتال و جذب سرمایه از طریق فاینانس که در طی سال‌های مورد بررسی، روند روبه‌رشدی را داشته است. همچنین در شاخص گسترش نقش فراملی کلانشهر استانبول با توجه به نقش کارآمد مدیریت شهری موجب عملکرد فراملی قوی این کلانشهر شده است. بازآفرینی مرکز شهر، شاخص دیگری از بازساختار فضایی کلانشهر استانبول است و به‌عبارتی می‌توان گفت که مرکز این کلانشهر با بازساختار فضایی روبه‌رو بوده است. همچنین در شاخص چندهسته‌ای شدن مناطق داخلی کلانشهر شاهد تشکیل هسته‌هایی در راستایی عملکرد جهانی‌شدن استانبول هستیم؛ به‌طوری که در مناطق داخلی آن چهار هسته‌ی اقتصادی به‌وجود آمده است. درنهایت، می‌توان گفت که کلانشهر استانبول یک شهر جهانی است و ساختار فضایی آن تأثیرات محسوسی را از فرایند جهانی‌شدن اقتصاد پذیرفته است؛ ولی کلانشهر تهران با شبکه‌ی شهرهای جهانی فاصله‌ی زیادی دارد و شواهد اندکی از جهانی‌شدن در ساختار فضایی آن وجود دارد.

پیشنهادات

- رفع موانع و تلاش برای ایجاد همگرایی و یکپارچگی اقتصادی بین‌المللی از طریق حرکت آزاد کالا، خدمات، سرمایه، فناوری و نیروی انسانی در بخش‌های مختلف اقتصادی؛
- تبدیل شهر تهران به شهر دانش‌پایه با افزایش سهم اقتصاد مدرن و دانش‌بنیان و تأمین فضا، زیرساخت‌ها و ارتباطات لازم در آن، برای ارتقای فعالیت‌پذیری (رقابت‌پذیری) شهر در سطح جهانی؛
- ایجاد واحد سازمانی ویژه روابط بین شهری در عالی‌ترین سطح مدیریت کلانشهری و دادن اختیار و استقلال در برقراری تماس‌ها، بستن قراردادهای و اجرای دیپلماسی شهری توسط مدیران شهری؛

- ایجاد مراکز خدماتی- اداری و تجاری با عملکرد جهانی به‌منظور ایجاد فضای لازم برای حضور شرکت‌های فراملی و خدمات مولد جهانی؛
- تلاش مستقل بخش خصوصی ولی هماهنگ با دولت به‌منظور جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، جذب گردشگران بین‌المللی به کلانشهر تهران.

منابع

- اطلاعات کامل و جامع درباره‌ی شهر تهران (1390). www.irebooks.com.
- Complete information about the city of Tehran (2011). [In pershian]
- بهکیش، محمد مهدی (1381)، اقتصاد ایران در بستر جهانی‌شدن، تهران، نشر نی.
- Behkish, Mohammad Mehdi. (2002). Iran's Economy in the Context of Globalization, Tehran: Nashre. Ney Publication. [In pershian]
- پورا احمد، احمد، قرخلو، مهدی، موسوی، سیروس (1390)، بررسی مفاهیم و شاخص‌های نظریه‌ی شهر جهانی، مجله‌ی باغ نظر، شماره‌ی شانزده.
- Pourahmad, Ahmad, Gharakhloo, Mehdi, Mousavi, sirrous (2011) A Study of Concepts and Indicators of the Global City Theory, Journal of Bagh-e Nazar, volume 8, issue 16, spring 2011, page 3-16. [In pershian]
- پورموسوی، سیدموسوی، قورچی، مرتضی، رستمی، قهرمان (1390)، تبیین ژئوپلیتیکی کلانشهرهای جهانی تأملی بر تفاوت‌یابی مفهومی شهر جهانی و جهان شهر، فصلنامه‌ی ژئوپولیتیک، سال هفتم، شماره‌ی اول.
- Pourmousavi Mousa, Ghourchi Morteza, Rostami Ghahraman(2011) an Explicit Difference Between The Concepts Of "World City" and "Global City", Journal Of GEOPOLITICS QUARTERLY SPRING 2011 , Volume 7 , Number 1 (21); Page(S) 41 To 69. [In pershian]
- تابا (تحلیل اطلاعات بازار ایران)، (1390)، مؤسسه‌ی مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، وزارت صنعت، معدن و تجارت، شماره‌ی 83، دی 1390.
- TABA (analysis of market information), The Institute for Trade Studies and Research, Ministry of Industry, Mine and Trade, Number 83. [In pershian]

جمیله توکلی‌نیا و همکار جهانی‌شدن اقتصاد و تأثیر آن بر ساختار فضایی و اقتصادی...

- حاتمی‌نژاد، حسین، محمدی، علیرضا، پیشگر، الهه (1393). تحلیل مکانی و کارکردی خدمات پیشرفته‌ی پشتیبان تولید در راستای پیوند تهران با شبکه‌ی شهرهای جهانی مطالعه‌ی شرکت‌های کارگزاری خدمات بیمه، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، دوره‌ی 46، شماره‌ی 2.
- Hossin Hatami Nezhad, Ali Reza Mohammadi, Elahe Pishgar, (2014) Spatial and Functional Analysis of Tehran APS with Emphasis on City Connection to World Cities Network A Case study of Asia Insurance Broker Firms, Journal Of Human Geography Research Quarterly, Volume 46, Issue 2, Summer 2014, Page 237-25. [In pershian]
- سالنامه‌ی آماری حمل‌ونقل هوایی کشور در سال 1392، دفتر فناوری اطلاعات و بررسی‌های آماری www.cao.ir
- Statistical Yearbook of Air Transport in the year (2013), Office of Information Technology and Statistical survey. [In pershian]
- سرور، هوشنگ (1387)، جهانی‌شدن اقتصاد و توسعه‌ی پایدار مناطق کلانشهری مطالعه‌ی موردی مجموعه‌ی شهری تهران، پایان‌نامه‌ی دکترا، دانشگاه تربیت مدرس.
- Sarvar, Hoshang (2008), Globalization of Economy & Sustainable Development of Metropolises (Case Study: City Of Tehran), PhD Thesis, TARBIAT MODARES University. [In pershian]
- سلیمانی، علیرضا، نظریان، اصغر (1391)، بررسی تمرکز و عدم تمرکز نمودهای جهانی‌شدن در کلانشهرهای کشورهای درحال توسعه موردشناسی تهران، جغرافیا و آمایش شهری - منطقه‌ای، شماره‌ی 3.
- Ali Reza Soleymani, Asghar Nazariyan (2012) A Study on Centralization and Decentralization of the Globalization factors in the Megalopolises of Developing countries (Case study of Tehran), Journal Of Geography and Regional urban Amayesh, Volume 2, Issue 3, Spring 2012, Page 1-16. [In pershian]
- سند اصلی طرح راهبردی - ساختاری توسعه و عمران جامع شهر تهران 1386، طرح جامع شهر تهران، مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران، اردیبهشت 1391.
- The main document Strategic Plan - structure Comprehensive development plan of Tehran (2007), Tehran Comprehensive Plan, TEHRN urban research & planning center. [In pershian]

- شورت، جان رنای، کیم، یونگ هیون (1386)، جهانی‌شدن و شهر، ترجمه‌ی پانته‌آ لطفی کاظمی، انتشارات پردازش و برنامه‌ریزی شهری. تهران.
- Short, John Rnay, Kim, Jung Hyun (2007), globalization and the City, Translation Pantea Lotfi Kazemi, Publications the processing and urban planning, tehran. [In pershian]
- صرافى، مظفر، محمدى، عليرضا (1389)، الزامات مدیریت مناطق کلانشهری در فرایند جهانی‌شدن با تأکید بر منطقه‌ی کلانشهری تهران، مجموعه مقالات اولین کنفرانس بین-المللی مدیریت شهری با رویکرد توسعه‌ی پایدار.
- Saraffi, mozafar, alireza mohamadi (2010) Management requirements metropolitan areas In the process of globalization with an emphasis on Tehran metropolitan area, Proceedings of the First International Conference on Urban Management and Sustainable Development. [In pershian]
- رهنما، محمدرحیم (1389)، جهش شهری- بازساخت فضا برای جهانی‌شدن در استانبول، مجموعه مقالات چهارمین کنگره‌ی بین‌المللی جغرافیدان جهان اسلام.
- Rahnama, Mohammad Rahim (2010) Urban Mutation - Space Rebuild for Globalization in Istanbul, 4th International Congress of the Islamic World Geographers (ICIWG) 14 - 16 April 2010 - Zahedan, Iran. [In Pershian]
- کاستلز، مانوئل (1380)، اقتصاد، فرهنگ در عصر اطلاعات؛ ترجمه‌ی احمد عقیقین، احمد خاکباز، تهران، انتشارات طرح نو.
- Manuel Castells' The. Information Age: Economy, Society, and Culture (2001), translated by Ahmad agheghyan, ahmad khakbaz, Tehran: Nashre. Ney Publication. [In pershian]
- محمدی، علیرضا (1390). «تحلیل فضایی خدمات پشتیبان تولید با تأکید بر کارکرد فراملی کلانشهر تهران». پایان‌نامه‌ی دکترای جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه شهید بهشتی، تهران.
- Mohanadi, Alireza (2011), Spatial Analysis Advanced Producer Services With An Emphasis On Transnational Functioning Metropolis Of Tehran, Ph.D Thesis Geography And Urban Planning, Shahid Beheshti University. [In Pershian]

جمیله توکلی‌نیا و همکار جهانی‌شدن اقتصاد و تأثیر آن بر ساختار فضایی و اقتصادی...

- نمایی از وضعیت اقتصادی استان تهران طی سال‌های 1384 لغایت 1392، سازمان امور اقتصادی و دارایی تهران، اسفند 92.
- A view of the economic situation in Tehran province during the years 2005 until 2013, minister of economic affairs and finance. [In Persian]
- هریس، نایجل (1388)، تهران، شهرهای جهانی و بحران اقتصاد جهانی، فصلنامه‌ی اقتصاد شهر، سال اول، شماره‌ی دوم، شهرداری تهران.
- Harris, Nigel (2009) tehran, Global Cities and the World Economic Crisis. International Quarterly Journal of urban Economics, Volume 1, Number 2, Tehran municipality. [In Persian]
- Aksoy, Asu. (2008), Istanbul's Choice, Third Text, Vol.22, Issue 1, January 2008, pp.71-83.
- Beall, Jo (2002). " Globalization and social exclusion in cities: framing the Debate with lessons from Africa and Asia". Val 14, No 1, April.
- Berköz, Lale and Sevkiye Sence TURK (2011): The Intra-metropolitan determinants of Foreign Investment Firms in Istanbul, Technical University Faculty of Architecture Department of Urban and Regional Planning.
- Bertaud, Alain, (2003), Tehran spatial structure: Constrains and Opportunities for Future Development, National Land and Housing Organization National Housing Committee Ministry of Housing and Urban Development Islamic Republic of Iran.
- DHMI (2012), (General Directorate of State Airports, Turkey): Annual Statistics Report DHMI Publication, Ankara, Turkey, 18-19.
- Ebru kerimoglu, Kerem Koramaz, Burcin Yazgi and Ozhan Ertekin (2013), Challenges in Tourism Development: Can ISTANBUL Survive without a Master Plan, Istanbul Technical University, urban and Regional Planning Department.
- Friedman, Jan. (1986). "The World City Hypothesis", Development and Change, No.17, Reprinted in P.Knox And P
- Gürses Didem, (2012),_Globalization and Social Polarization in Istanbul ©2012 All Academic, Inc. <http://citation.allacademic.com>.

- Hall, Peter. (1966). "Globalization and the World Cities", reprinted in Neil, Brenner (Eds), 2006, The Global Cities Reader, Routledge.
- HATIR Meryem (2011), Structural transformation of the city of Istanbul, turkiye. Yildiz technical university.
- Jianfa Shen, (1999): world city and its hinterland: the transformation of hang Kong as trade & logistics – hub, the Chinese university of hang Kong.
- Pacione, Michael. (2001).Urban geography: Review by: Thomas Borén Geografiska Annaler. Series B, Human Geography Vol. 89, No. 1.
- Peter John Marcotullio (2003) globalization urban form and environmental conditions in Asia-Pacific cities, SOURCE Urban Studies (Routledge);Feb2003, Vol. 40 Issue 2, p219
- Sassen, Saskia (2005)."The global city: Introducing a concept", Brown Journal of World Affairs, winter/spring 2005, volume xi, issue (2).
- Seger, Martin (2010), Istanbul's Backbone – A Chain of Central Business Districts (CBDs), Alpen-Adria Universität Klagenfurt Austria.
- Taylor, Peter J (2010) Competition and Cooperation between Cities in Globalization, in www.lboro.ac.uk/gawc.
- TÜİK (2013), (Dönemsel İstatistik Verileri) Economics RAPOR 2012 YILINDA TÜRKİYE VE & <http://www.treasury.gov.tr>
- Turkstat, (2013), Turkish Statistical Institute, Tourism Statistics,2010(www.tuik.gov.tr/turizmapp/turizm.zul)
- Uluslararası Doğrudan Yatırım Verileri Bülteni Şubat (2012), T.C. Ekonomi Bakanlığı Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü.
- UNWTO Tourism Highlights, (2014), presents a concise overview of international tourism in the world based on the results for the year 2014. The booklet includes.
- World Bank (2012). Municipal development projects: Financing Local Development and Building Institutions.